

ВІДТВОРЕННЯ МЕДИЧНИХ КОНЦЕПТІВ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Поворознюк Р. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри ТПП з англійської мови
Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3418-6651
rocksol24@i.ua*

Ключові слова: *медичні
концепти, переклад,
трансжанр, стратегії
й тактики перекладу,
інтерференція, гібридність.*

Презентоване дослідження присвячене проблемі відтворення медичних концептів у науково-популярній літературі. Матеріалом дослідження виступає твір «Внутрішня історія. Кишечник – найцікавіший орган нашого тіла» Дж. Ендерс (у перекладі К. Меншикової), зосереджений на удосконаленні вузькоспеціальної медичної інформації для широкого загалу читачів без медичної освіти. Книга Дж. Ендерс є типовим трансжанром, тобто дискурсом, який здобуває нові функції саме в процесі перекладу (оригінальна версія написана німецькою, проте українськомовна має чіткі ознаки інтерференції англійського тексту). Основна увага була зосереджена на виявах інтра- та інтермовної гібридності, що супроводжують реалізацію інформативної функції науково-популярних дискурсів медичного спрямування в перекладі. Метою студії було доведення гіпотези про те, що відтворення медичних концептів вимагає набору прийомів (тактик), що межує, проте не збігається повною мірою з тим, що застосовують для ретрансляції значень медичних термінів і понять. Шляхом зіставного перекладацького аналізу зроблені узагальнені висновки щодо вимог, які висуваються до перекладеного медичного концепту, задля вирішення його з-поміж термінів і понять. Вказано на існування дефінітивної омани, що впливає з термінологічної інтерференції англомовної лексеми *concept*, заважаючи формуванню коректного уявлення про природу й функції біомедичних концептів, які є продуктами медичної обізнаності реципієнтів і мають яскраве культурно-специфічне забарвлення, що й відрізняє концепт від терміна або поняття. Виходячи із наведеного визначення, вирізняємо дві групи перекладацьких стратегій, які можуть бути застосовані до ретрансляції медичних концептів у науково-популярному тексті. З концептуально-предметної точки зору концепт прикметний своєю етнокультурною специфікою, а отже, спрямовує перекладача у бік вибору між стратегіями одомашнення й очуження. З точки зору практичного застосування перекладацьких тактик (трансформацій) маємо справу з репродуктивною, адаптивною стратегіями або нерідкими випадками поєднання одразу двох.

RENDERING MEDICAL CONCEPTS IN THE POPULAR SCIENTIFIC NON-FICTION

Povoroznyuk R. V.

*Doctor Habilitatus in Translation Studies, Associate Professor,
Professor at the Department of Theory and Practice of Translation from English
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Shevchenka Boulevard, 14 Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3418-6651
rocksol24@i.ua*

Key words: *medical concepts, translation, transgenre, strategies and tactics of translation, interference, hybridity.*

The presented study deals with rendering medical concepts in the popular scientific non-fiction. The study is based on “Gut: The Inside Story of Our Body’s Most Underrated Organ” by Giulia Enders (translated in Ukrainian by K. Menshykova), which is aimed towards raising accessibility of the highly-specialized medical information for the wide range of readers with no medical education. The book by G. Enders is a typical transgenre, i. e. a discourse obtaining new functions via translation (the original is written in German, while the Ukrainian version has visible traces of the English interference). The attention is focused on intra- and interlinguistic hybridity attending the fulfilment of informative function of the popular scientific medical discourses in translation. The study is aimed at proving the research hypothesis on whether the rendering of medical concepts requires a range of procedures (tactics) bordering on, though not fully overlapping with, those used for retranslating the sense of medical terms and notions. The contrastive translation analysis results in a set of generalized conclusions on the requirements made towards distinguishing the rendered medical concepts from terms and notions. There is a specified definitive fallacy produced by the terminological interference of the English language-derived “concept”, which precludes correct understanding of biomedical concepts’ nature and functions, i. e. provenance from the target health literacy and a vivid culture-specific coloring, and differs them from terms and notions. Based on the above-mentioned definition, there are two groups of translation strategies, which may be applied to reproducing medical concepts in the popular scientific non-fiction. The conceptual-referential approach implies focusing on the concept’s ethnospecific features, i. e. directing the translator towards foreignization/domestication strategies. The practical approach implies focusing on the use of translation tactics (transformations), i. e. directing the translator towards reproductive, adaptive strategies, or frequent combinations of such.

Постановка проблеми. Термін «концепт», попри його широке вживання у сучасній лінгвістиці, не має загальноприйнятого визначення й інтерпретується по-різному залежно від наукової школи та особистих уподобань дослідника. Останнім часом перекладу концептів приділяється велика увага, що й не випадково.

Концепт – це одна з пізнавальних форм, що відображає в узагальненому вигляді явища дійсності й зв’язки між ними. Саме тому відтворення медичних концептів у перекладі є нелегким завданням для перекладача, оскільки відображення медичних концептів у науково-популярній літературі вимагає не тільки тонкого відчуття

слова, а й всебічного вивчення концепту. Значимо, що реципієнт, сприймаючи іншомовний текст, схильний інтерпретувати його в образах і поняттях, властивих його культурі. Таким чином, питання перекладу концепту як елемента цілісної концептуальної системи є важливим для ефективної міжкультурної комунікації. **Актуальність дослідження** зумовлена національно-культурними особливостями медичних концептів, що є елементами картини світу науково-популярних творів медичної тематики. Картина світу – це одне із фундаментальних понять сучасної лінгвістики. Подальше вивчення її вимагає поглибленого аналізу окремих фрагментів, зокрема медичних кон-

цептів, як професійних, так і науково-популярних, виходячи із фонових знань та медичної обізнаності реципієнтів.

Мета нашої праці – встановити засоби відтворення медичних концептів у науково-популярній літературі (на матеріалі книги «Внутрішня історія» Дж. Ендерс) та проаналізувати особливості вербалізації медичних концептів в оригінальному та перекладному тексті.

Завдання дослідження:

1. Описати медичний концепт як об'єкт перекладу та виявити особливості використання наукових концептів у оригінальній і перекладній науково-популярній медичній літературі.

2. Проаналізувати прагматику відтворення медичних концептів, виходячи з обсягу спеціальних знань (медичної обізнаності) перекладача та масового читача.

3. Визначити лексико-семантичні властивості медичних концептів, що становлять жанрову специфіку оригіналу й перекладу науково-популярного тексту.

Предмет та об'єкт дослідження. Задля цілей перекладацького аналізу ми вдаємося до такого розмежування медичних концептів, термінів та понять. *Медичні концепти* ми визначаємо як репрезентації дійсності (уявлень, образів, знань, асоціацій і переживань) і ментальні утворення, які містять біомедичну інформацію, що в концентрованому вигляді зберігається у свідомості учасників медичної комунікації або читачів науково-популярних текстів медичного спрямування. Силою різного ступеня розвиненості медичної обізнаності реципієнтів концепти можуть бути як смними, так і більш вузькими, експліцитними й імпліцитними, але вони завжди мають яскраве культурно-специфічне забарвлення, що й відрізняє концепт від терміна або поняття.

Також до концептів відносимо комплекс наукових знань, переконань, наївних вірувань, стереотипів тощо стосовно природи і сутності категорій, які описують фізичний стан і психосоматичні процеси. Відзначена багатоплановість та розмитість концепту одночасно ускладнює завдання перекладача, проте робить переклад більш адаптивним, менш прив'язаним до оригіналу. Унаслідок же недостатньої обізнаності перекладача з тим чи іншим медичним концептом або хибного його ототожнення з іншим концептом цільової культури виникають помилки занадто буквального (недотрансформованого) або вільного (перетрансформованого) відтворення джерельного тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В англомовній термінологічній парадигмі лексему *concept* використовують на позначення того, що у вітчизняній лінгвістиці іменують «поняттям» і «концептом», не проводячи розмежування.

Натомість різниця між «концептом» і «поняттям» полягає в тому, що концепт містить узагальнене уявлення про певний фрагмент дійсності, а також завжди включає емотивний компонент, що властиво нашому об'єкту дослідження.

Проводячи демаркаційну лінію між «терміном» і «поняттям», ми послуговуємося концепцією М. Бейкер [9]. У перекладознавчих категоріях «*медичний термін*» – це однозначне лінгво-семантичне утворення з вузьким об'ємом семантичних компонентів і специфічним змістом, що сприяє його легкій впізнаваності й інтерпретації експертами, що належать до однієї галузі знань. Термін не має культурного забарвлення й не припускає розмитості у відтворенні саме внаслідок відсутності дескрипторів, що асоціюються з *медичними поняттями*.

Медичне поняття відрізняється від терміна наявністю уточнюючого дескриптора, або дефінітивного компонента, який диференціює такий об'єкт з-поміж інших. М. Бейкер пише про це так: «Припустімо, що «сніг» або «кров» позначають природно-наукове поняття, відмінні ознаки якого містяться в пам'яті. Для того щоб упевнитися, чи всі ознаки поняття відповідають об'єкту, ми не станемо судити про це з першого погляду; навпаки, об'єкт тут підлягає дослідженню з боку своїх різноманітних властивостей, і лише на підставі умовиводів об'єкт підводиться під поняття, тобто йому приписується весь комплекс властивостей» [9, с. 145].

Застосовуючи ці теоретичні роздуми до нашого дослідження, можемо стверджувати, що з перекладознавчої точки зору термін є елементарною одиницею відтворення з одним незмінним значенням, відображеним у словнику. Щойно запозичений термін є неологізмом, утвореним шляхом транскрипції або транслітерації. Його проникнення в цільову мову забезпечує перекладач своїм влучним або хибним застосуванням еквівалента.

Відтворення медичного поняття пов'язане з перекладом дескриптора, або дефінітивного компонента, тоді як опірною одиницею (ядро поняття) залишається однозначним терміном. Дескриптор, або дефінітивний компонент, нерідко вимагає застосування функціонального або варіативного відповідника, оскільки підбираючи його, перекладач послуговується контекстом. Саме варіативна частина служить меті диференціації понять, що застосовуються в різних (вузькоспеціальних) галузях медицини, у нашому об'єкті аналізу це гастроентерологія.

Підсумовуючи, для відтворення термінів перекладач використовує прямі (словникові) відповідники або прийоми транскодування (транскрипцію або транслітерацію), якщо термін є неологізмом. Термін є мінімально значущою, елементарною

одиноцею перекладу медичного наукового або науково-популярного тексту й не піддається варіативності, яка є наслідком різного ступеня обізнаності реципієнтів. Медичне поняття у своїй основі містить ядро (термін), яке відтворюється прямим відповідником, та дескриптор, або дефінітивний компонент, який ретранслюється за допомогою функціонального або контекстуального еквівалента. Нарешті, концепт є найбільш ємною одиницею відтворення, його обсяг може розширюватися до розмірів словосполучення, речення або комплексу речень (абзаца). Концепт передбачає найбільший вияв перекладацької творчості, оскільки його культурно-специфічна природа, одночасно багатопланова й розмита, не вкладається в рамки послідовного відтворення. Влучне або хибне відтворення медичних концептів є відзеркаленням перекладацької стратегії, тоді як переклад термінів та понять – застосуванням тактик перекладу.

Медичні концепти, оприявлені термінами, позначають загальні поняття. Саме це є глибиною ознакою термінів, яка дозволяє відокремити їх від інших одиниць мови. Оскільки існує кілька типів загальних понять, можуть бути виявлені і різні типи термінів.

Є досить велика кількість класифікацій медичних концептів. Підставою цих класифікацій служать різні окремі ознаки концептів – змістові, формальні, функціональні, внутрішньо- і поза-мовні. Всі ці класифікації можуть бути пов'язані з тими науками і галузями знань, в яких вони використовуються [10, с. 22].

Н. С. Сухачова розподіляє концепти за галузями знань або діяльності, інакше кажучи, за спеціальними сферами. У сфері медичної науки виявляється група наукових термінів. Вона розпадається на стільки класів, скільки є галузей на певному етапі розвитку медицини. Отже, в ній виділяються терміни з галузі терапії, гастроентерології, неврології, стоматології тощо [7, с. 74–83].

Настільки багатогранне явище, як науковий концепт, входить у найрізноманітніші класифікації, які засновані на принципах їх походження, семантичних ознаках, формі, структурних особливостях, ступені вживаності, типах і ступені абстракції понять, врахування предметної належності понять тощо.

Є три групи вимог до наукового концепту: вимоги до змісту, форми та прагматичних властивостей. Слід зазначити, що в такому випадку вимоги являють сукупність характеристик, які повинен мати концепт. Перша група (вимоги до змісту) включає такі аспекти: узгодженість семантики (відповідність значення концепту як лексичної одиниці та його значення в концептуально-предметній парадигмі певної медичної галузі) та повнозначність (кількість знаків, достатню для

ідентифікації позначеного ним поняття). Якщо концепт межує з терміном (проте не перекривається ним), до вищевказаного переліку додаються однозначність та (позірна) відсутність синонімів [6, с. 17]. Остання вимога нерідко порушується за рахунок варіативності та інтерлінгвальної та інтергалузевої омонімії, що й призводить до неможливості повного перетину функціональних полів «концепту» й «терміна» в перекладі.

До другої групи (вимоги до форми) належать: стислість, дериваційний потенціал концепту (здатність утворювати нові слова), відповідність нормам цільової мови, вимога інваріантності (концепти беруть на себе роль інваріанта в перекладі наукових та науково-популярних текстів медичного спрямування) та семантична прозорість (відображення у структурі такого концепту зв'язку з оригінальним поняттям, яке він називає іншими словами).

До вимог третьої групи (прагматичних) належать: сучасність (витіснення застарілих концептів), інтернаціональність, адаптивність (або акцептивність, тобто прийняття цього терміна фахівцями), евфонія та езотеричність (навмисне прагнення до втаємничення медичної комунікації шляхом створення концептів, що звучать «чужинно», вирізняються написанням (латиною) або архаїчною питомою формою («пухир» або «піхур» як відповідник *vesicule (urtica)*, «міхур» як відповідник *bladder*).

Під час перекладу медичних концептів з англійської на українську ми врахували такі об'єктивно наявні труднощі, як невідповідність структурно-системної будови мов, можлива багатозначність концептів та неоднорідність сучасних спеціальних термінологічних систем, а також труднощі, пов'язані з розробленою системою скорочень та схильністю до вживання скорочених термінів.

Для передачі медичного концепту можна використовувати два типи операцій перекладу. По-перше, використання міжмовних відповістей (еквівалентів). По-друге, за відсутності еквівалента перекладач може піти шляхом створення нового терміна, використовуючи такі прийоми перекладу, як транслітерація або транскрипція, описовий переклад, калькування.

На матеріалі дослідженої книги «Внутрішня історія» Дж. Ендерс ми можемо запропонувати такий приклад словотвірної кальки:

*This tube is our nervous system with the **spinal cord**, including the **brain**, at the top and myriad nerves branching out into every part of our body* [2, с. 18].

Це наша нервова система в спинному мозку, який сполучається з головним мозком та нервами по всьому тілу [11, с. 10].

У перекладеному реченні спостерігаємо концептуально-предметну опозицію («спинний мозок» – «головний мозок»), що відсутня в оригінальному реченні, і є свідомим виявом перекладацької творчості (decision-making). Унаслідок свідомого втручання перекладача в науково-популярний текст можуть виникати як влучні, так і хибні відповідники. Ератологічний аналіз останніх дозволяє простежити їхній прямий зв'язок зі ступенем медичної обізнаності виконавця перекладу.

When swollen and infected, especially in children, this is what we know as adenoids [2, с. 34].

Коли вони збільшуються біля ділянки носа та вух, ми називаємо їх «поліпами» [11, с. 20].

Ми можемо стверджувати, що перекладач припустився помилки, використавши еквівалент «поліпи» на позначення концепта “adenoids”, оскільки «аденоїди (грец. *ἀδήν*. *ἀδήν* – залоза і *εἶδος* – вигляд) – патологічна гіпертрофія глоткового (носоглоткового) мигдалика, який міститься на задньовіршній стінці носоглотки» [10, с. 154], а «поліпи – аномальний ріст тканини на внутрішній поверхні порожнистого органа» [10, с. 160].

Тому ми пропонуємо більш коректний варіант перекладу:

When swollen and infected, especially in children, this is what we know as adenoids [2, с. 34].

Коли вони збільшуються внаслідок інфекції, особливо в дітей, ми називаємо їх «аденоїдами».

Для перекладу науково-популярних текстів та відтворення медичних концептів, що їх наповнюють, потрібна особлива стратегія, не просто застосування трансформацій, а швидше ретрансляція змісту, тобто свідомо зміна спрямування тексту. Перекладачі у таких випадках надають перевагу непрямій відповідності медичних термінів, що сигналізує про те, що переклад зорієнтований на прийнятність, а не на адекватність (Г. Турі) [12].

Гібридизація тексту може відбуватись як у процесі створення оригіналу, так і в процесі перекладу. Деякі дослідники [3, с. 56] розглядають будь-який переклад як гібридний текст, оскільки перекладач є посередником між двома мовами та культурами. Такий підхід висуває певні вимоги до гібридного тексту. Якщо ми беремо до уваги культурну (національну) гібридність, то вона повинна зберегти свою суть, заразом дозволивши читачеві розмежувати гібридність, яку заклав автор, та гібридність самого перекладу. Професійна (фахова) ж гібридність дає перекладачеві ширше поле для діяльності, оскільки залежно від реципієнтів термінологію, притаманну певній професії, можна як пояснювати в деталях, тобто орієнтуватися на ширшу аудиторію, так і просто ретранслювати у перекладі й не змінювати фокус-групу автора [4; 5].

Рівень гібридності текстів залежить від перекладацьких рішень, наскільки перекладач хоче зберегти іноземні елементи у цільовому тексті. Таким чином формується стратегія, до якої він схиляється, – репродуктивна чи адаптивна [1], одомашнювальна чи очужувальна.

It has long threads of proteins it uses as flagella to whizz around [2, с. 195].

Вони мають довгі протеїнові нитки, що крутяться, наче пропелери [11, с. 134].

Порівняння породжується фразовим дієсловом “to whizz around”, тоді як об’єкт порівняння в українському тексті невідтворений, оскільки “flagella” – це жгутик або батіг, а не пропелер.

Висновки. У випадку перекладу прецедентного або концептуально-значущого тексту для вужчої аудиторії спеціалістів доцільно використовувати репродуктивний метод перекладу медичних концептів, оскільки для таких реципієнтів поняттєвий складник тексту становитиме професійну значущість. Сміслова навантаженість тексту у такій ситуації сприймається не як культурно зумовлена інформація, а як технологія. Якщо ж текст орієнтовано на ширше коло реципієнтів (неспеціалістів), варто використовувати адаптивний метод. Що ж до методів одомашнення/очуження, то їх краще розглядати крізь призму культури. Очуження зберігає оригінальний культурний контекст – у концептах, що включають терміни, імена, топоніми тощо.

Перспективи подальших розробок. Через обмеженість вибірки одним твором Дж. Ендерс ми не можемо екстраполювати свої висновки повною мірою на всі науково-популярні тексти медичного спрямування. Доцільно було б провести корпусні дослідження паралельних текстів (оригінальною й цільовою мовами), що залучать доробок К. Меншикової та інших перекладачів, які працюють у відповідній або дотичних царинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : монографія. Херсон : ТИТАН, 2006. 343 с.
2. Ендерс Д. Внутрішня історія. Кишечник – найцікавіший орган нашого тіла. Харків : «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 288 с.
3. Навчати вчитися перекладу : монографія / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. С. О. Швачко. Сум. держ. ун-т. Суми : Сум. держ. ун-т, 2015. 214 с.
4. Поворознюк Р. В. Медичний переклад: теорія та практика : монографія. У 2 т. Київ : Видавець Заславський О. Ю., 2019. Т. 1: *Теоретико-методологічні засади діяльності медичного перекладача*. 2019. 367 с.

5. Поворознюк Р. В. Медичний переклад: теорія та практика : монографія. У 2 т. Київ : Видавець Заславський О. Ю., 2019. Т. 2: *Стратегії й тактики письмового та усного перекладу медичних текстів*. 2019. 463 с.
6. Поворознюк Р. В. Переклад медичних текстів: теорія та практика : монографія. Київ : Видавець Заславський О. Ю., 2017. 223 с.
7. Сухачова Н. С. Науковий концепт як складник концептуальної картини світу. *Мова і міжкультурна комунікація*. 2017. Вип. 1. С. 74–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/movmk_2017_1_10
8. Чрділелі Т. В. Роль аналізу концепту у перекладацькому процесі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2019. Т. 30 (69). № 1. Ч. 1. С. 162–167.
9. Baker M. *Translation and Conflict: A narrative account*. Routledge, 2018. 225 p.
10. Basics of medical terminology : підручник / Sodomora Pavlo et al. Vinnytsia : Nova Knyha, 2020. 261 p.
11. Enders G. *Gut: The Inside Story of Our Body's Most Underrated Organ*. Greystone Books, 2018. 304 p.
12. English literary genres: grammar and interpretation aspects : навчальний посібник для студентів-філологів вищих закладів освіти / Demetska V. V., Glavatska U. L. Херсон : ХДУ, 2013. 392 с.
13. Montalt V., González Davies M. *Medical Translation Step by Step: Learning by Drafting (Translation Practices Explained)*. Routledge, 2014. 300 p.
3. Shvachko, S. O. (Ed.) (2015) *To teach translation learning* [Navchaty vchytysya perekladu] : monograph. Sumy : Sumy State University.
4. Povoroznyuk, R. V. (2019) *Medical translation: theory and practice* [Medychnyy pereklad: teoriya ta praktyka] (Vol. 1) : monograph. Kyiv : Editor Zaslavskyy O. Yu.
5. Povoroznyuk, R. V. (2019) *Medical translation: theory and practice* [Medychnyy pereklad: teoriya ta praktyka] (Vol. 2) : monograph. Kyiv : Editor Zaslavskyy O. Yu.
6. Povoroznyuk, R. V. (2017) *Translation of medical texts: theory and practice* [Pereklad medychnykh tekstiv: teoriya ta praktyka]: monograph. Kyiv : Editor Zaslavskyy O. Yu.
7. Sukhachova, N. S. (2017) Scientific concept as a component of conceptual world picture [Naukovyy kontsept yak skladnyk kontseptual'noyi kartyny svitu]. *Language and intercultural communication*, 1, 74–83 p. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/movmk_2017_1_10
8. Chrdileli, T. V. (2019) The role of concept analysis in translation process [Rol' analizu kontseptsiiyi u perekladats'komu protsesi]. "Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University". Series: "Linguistics. Social communications", Vol. 30 (69), No. 1, P. 1, 162-167.
9. Baker, M. (2018) *Translation and Conflict: A narrative account*. Routledge.
10. Sodomora, P. et al. (2020) *Basics of medical terminology* : textbook. Vinnytsia : Nova Knyha.
11. Enders, G. (2018) *Gut: The Inside Story of Our Body's Most Underrated Organ*. Greystone Books.
12. Demetska, V. V., Glavatska, U. L. (2013) *English literary genres: grammar and interpretation aspects* : manual for the HEI students. Kherson : Kherson State University.
13. Montalt, V., González Davies, M. (2014) *Medical Translation Step by Step: Learning by Drafting (Translation Practices Explained)*. Routledge.

REFERENCES

1. Demetska, V. V. (2006) *Theory of adaptation: cross-cultural and translation problems* [Teoriya adaptatsiyi: kros-kul'turni ta perekladoznavchi problemy] : monograph. Kherson : TYTAN.
2. Enders, D. (2018) *Internal story. The Gut: the most interesting organ of our body* [Vnutrishnya istoriya. Kyshechnyk – naytsikavishyy orhan